

РОЗДІЛ 5 МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.521'342

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.27>

УКРАЇНЬСКА ТРАДИЦІЯ ТРАНСКРИПЦІЇ ЯПОНСЬКИХ СЛІВ: ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ХАРБІНІ ТА СИСТЕМА ТРАНСКРИПЦІЇ АНАТОЛЯ ДІБРОВИ (1944)

UKRAINIAN TRADITION OF JAPANESE WORDS' TRANSCRIPTION: THE WORK OF UKRAINIAN DIASPORA IN HARBIN AND THE TRANSCRIPTION SYSTEM OF ANATOL DIBROVA (1944)

Дементьєва Т.С.,

*orcid.org/0009-0009-6252-9368**викладачка кафедри корейської і японської філології
Київського національного лінгвістичного університету*

Комарницька Т.К.,

*orcid.org/0000-0001-7196-0066**кандидатка філологічних наук, доцентка,
докторантка кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Метою статті є розгляд передумов створення та аналіз однієї з перших систем практичної транскрипції японських слів засобами української абетки, розробленої українським дослідником А. Дібровою, а також вивчення особливостей застосування системи японсько-української транскрипції у праці І. Світа. У результаті застосування описового методу і методу суцільної вибірки вперше у вітчизняній японістиці було продемонстровано, що у першому в історії українсько-японському словнику А. Діброви й В. Одиця за назвою «Українсько-Ніппонський словник» (1944) транскрипції японських слів українською подекуди бракує системності: зокрема, у відтворенні японських шиплячих алофонів застосовуються українські літери на позначення то шиплячих, то свистячих приголосних, однак наявні і відмінності від радянсько-російського підходу, нав'язаного у тому числі українській мові. Систему Діброви поряд із системою Гепберна у своїй праці застосовує також один із провідних діячів української діаспори на Далекому Сході І. Світ, що, разом із тим, критикує російську систему. Як висновки з дослідження було вказано, що справжня українська традиція транскрибування японських слів не відповідає радянсько-російській системі Є. Поліванова, яка відтворює японські шиплячі алофони літерами на позначення свистячих приголосних і стала основою системи І. Бондаренка (1999), що на неї нерідко спираються як на «традиційну». У зв'язку з цим авторки статті закликають до всебічної наукової дискусії в японознавчих колах із метою остаточного затвердження єдиної системи практичної транскрипції японських слів засобами української мови, яка би спиралася на справжню українську традицію і максимально точно відображала особливості японської вимови.

Ключові слова: японська мова, фонетика японської мови, японсько-українська практична транскрипція, шиплячі алофони, система кирилізації.

The purpose of the paper is to consider the circumstances of the creation and to analyse one of the first systems of practical transcription of Japanese words using the Ukrainian alphabet, created by the Ukrainian researcher A. Dibrova, as well as to study the features of the application of the system of transcription of Japanese names using the Ukrainian language in the work of I. Svit (J. Sweet). As a result of the application of the descriptive method and the method of continuous sampling, it was demonstrated for the first time in Ukrainian Japanese studies that in the first ever Ukrainian-Japanese dictionary by A. Dibrova and V. Odyets, entitled «Ukrainian-Nipponese Dictionary» (1944), the transcription of Japanese words into Ukrainian sometimes lacks systematicity: in particular, the Japanese hushing allophones are recorded in Ukrainian letters that are used to denote either hushing, or whistling consonants, but there are also differences from the Soviet-Russian approach that was imposed on the Ukrainian language as well. One of the leading figures of the Ukrainian diaspora in the Far East, I. Svit in his work also uses Dibrova's system along with the Hepburn's one. As conclusions from the study, it was indicated that the real Ukrainian tradition of transcribing Japanese words does not correspond to Ye. Polivanov's system, which reproduces Japanese hushing allophones with letters to denote whistling consonants and became the basis of I. Bondarenko's 1999 system, which is often relied on as «traditional». In this regard, the authors of the paper call for a comprehensive scientific discussion among the Japanologists in order to finally approve a single system of practical transcription of Japanese words using the Ukrainian language, which would be based on the true Ukrainian tradition and reflect the peculiarities of Japanese pronunciation as accurately as possible.

Key words: Japanese language, Japanese phonetics, Japanese-Ukrainian practical transcription, hushing allophones, Cyrillic system.

Постановка проблеми. У численних дискусіях, присвячених системам японсько-української практичної транскрипції (далі – ЯУПТ) часто згадується так звана «традиційна» система, під якою мається на увазі доробок І. Бондаренка (1999), що, за визначенням самого автора, спирається на російсько-радянську систему Є. Поліванова, яка відтворює особливості російської фонетики та використовувалася в радянській, а нині – російській японістиці [1, с. 84]. Як пише сам І. Бондаренко: *«Подобається це комусь чи ні, але найближчим часом – поки в Україні не буде створена власна науково-теоретична і методична база вивчення японської мови – наші співвітчизники будуть активно користуватися плодами майже трьохсотлітнього російського японознавства»* [1, с. 85]. Однак річ у тому, що насправді українська японознавча школа має свою історію і традицію; як ми згадували у першій статті цього циклу, проблема полягає лиш у тім, що радянська влада доклала неабияких зусиль задля знищення паростків української японістики у 1920-1930-х рр. (автора першого українського підручника японської мови Ф. Пуценка було репресовано, а журнал «Східний світ» й освітні установи, де викладали японську – закрито). Втім, українську японознавчу традицію продовжили представники української діаспори, чий доробок у контексті тогочасних історичних подій донедавна не був широко відомим у колі сучасних вітчизняних японістів. У зв'язку з цим нам хотілося би ґрунтовно проаналізувати ці системи транскрипції, провівши їхній порівняльний аналіз і вказавши на принципові відмінності від радянського підходу, який часто помилково сприймають як «традиційний» для української японістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ЯУПТ турбує вже не одне покоління вітчизняних японістів. Так, після відновлення української японознавчої школи наприкінці ХХ ст. першим на теренах незалежної України свою систему розробив М. Федоришин (1994). Відтак І. Бондаренко у згаданій вище статті спирався на систему Є. Поліванова, хоча у 2011 р. сам відмовився від неї на користь системи «Годжюон», яку розробила японська секція кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії (на той час – кафедра китайської, корейської та японської філології) КНУ імені Тараса Шевченка, й основою якої стала пропозиція М. Івахненко та А. Шпігунова (2008) щодо відтворення японських шиплячих алофонів українськими літерами на позначення шиплячих звуків. Власні системи

розробили також В. Рубель (2009) та О. Коваленко (2012), а найновішу наразі систему транскрипції використала співавторка цієї статті Т. Дементьєва у своєму підручнику «Практична фонетика японської мови» (2024), взявши за основу систему О. Коваленка. Втім, як показали останні події, питання ґрунтовного опису витоків української традиції транскрибування, яке б допомогло відмовитися від нав'язаних радянських принципів, досі лишається відкритим.

Мета дослідження. Створення такої чималої кількості систем ЯУПТ, на жаль, не привело до консенсусу в японознавчих колах щодо того, яким чином транскрибувати японські слова в українських перекладах, зокрема, як відтворювати японські шиплячі алофони, у зв'язку з чим досі лунають заклики спиратися на радянський підхід до транскрибування як «традиційний». Відповідно, вважаємо за необхідне проаналізувати перші дійсно українські системи ЯУПТ, які заклали підвалини української традиції транскрибування, порівняти і систематизувати їх у вигляді таблиць. З огляду на великий обсяг архівних матеріалів було вирішено провести аналіз у кілька етапів: у першій статті ми окреслили три основні віхи формування української традиції транскрибування японських слів засобами української мови й детально розглянули першу з них – особливості ЯУПТ, що народилася з-під пера українського японознавця Ф. Пуценка у його підручнику (1918 / 1926 рр.) й інших працях, а також авторів публікацій у журналі «Східний світ» у 1920–1930-ті рр. Відтак у цій статті маємо намір проаналізувати системи ЯУПТ представників української діаспори Зеленого Клину, які де в чому перегукуються з системою Ф. Пуценка, хоча й вочевидь підпадають під певний російський чи китайський вплив. Для досягнення цієї мети ми будемо послуговуватися такими методами: лінгвістичним описовим, зіставним, структурним, методом порівняльного аналізу і методом суцільної вибірки.

Виклад основного матеріалу. Після злету української орієнталістики на початку ХХ ст. послідувало її падіння в результаті нищівних сталінських репресій 1930-х рр., і з того часу протягом кількох десятиліть японознавства в Україні практично не існувало, здобутки покоління «Східного світу» на деякий час пішли у забуття, наслідком чого стало проникнення російського підходу до транскрибування японських слів в усі сфери. Один із провідних діячів української діаспори на Далекому Сході І. Світ слушно зауважував: *«Транслітерація японських термінів та назв, яка вживається в сучасній*

Україні, постала частинно під впливом загальної радянсько-московської термінології, з якою автор цієї праці не погоджується з багатьох причин. [...] Транслітерація японських словників в т. з. «ромадзі» системі Гепбурна (Herbun H.), якої тримаються всі видання у світі, дуже близька до вимови японського народу. Основи ж московської транслітерації були опрацьовані в другій половині минулого століття та початку цього професорами Спальвіним та Кюннером із Східного Інституту у Владивостоці, і її тримаються з деякими змінами до сьогодні в СРСР. Напр. в останньому виданні творів Акутагава або в поезіях Маніошу, антології стародавньої японської літератури, перший том якої вийшов у Москві 1971 року» [2, с. 358–359].

Наступною знаковою подією для становлення української японознавчої традиції став вихід у світ першого в історії українсько-японського словника авторів Анатолія Діброви й Василя Одинця за назвою «Українсько-Ніппонський словник» (1944, за редакцією Ясуди Сабуро) обсягом близько 11 тис. слів, що був виданий у кількості 1000 примірників завдяки зусиллям представників української діаспори в Маньчжурії [3]. За словами дослідника Йошіхіко Окабе, схоже, що справжнє прізвище А. Діброви – Тищенко, а також він використовував прізвище дружини – Квітенко [4, с. 10]. На жаль, у зв'язку з трагічними подіями Другої світової війни про авторів Словника відомо небагато: вони були викладачами китайської мови в Харбінському інституті іноземних мов, знали японську розмовну мову (а В. Одинець – ще й письмову) і крім словника готували до друку граматику української мови і хрестоматію [2, с. 296–297], видати які не вдалося, оскільки після вступу до Маньчжурії радянської армії у 1945 р. А. Діброву й В. Одинця арештували й засудили на різні строки ув'язнення; сліди А. Діброви після цього загубилися, а про В. Одинця відомо, що він помер у 1975 р. в Казахстані [5]. Трагічна доля спіткала і сам словник. Як зазначає І. Світ, значну частину накладу словника А. Діброви й В. Одинця було надіслано до офіційних установ, університетів тощо, а решта тиражу зберігалась у домі Української Національної Колонії у Харбіні, доки його не знищила червона армія, яка зайшла у місто. Шість примірників словника дивом уціліли завдяки І. Світові, який встиг вислати їх до бібліотек Українського Центру у Вінніпезі та Стамфордського університету, а також у Францію і до Сайгону, а один залишив у своїй бібліотеці; окрім цього було виготовлено мікрофільм словника для департаменту азійських

мов у Нью-Йоркській бібліотеці [2, с. 298–299]. Через такі обставини доступ до самого Словника є обмеженим, і лиш декілька вчених мали нагоду працювати з ним (І. Бондаренко й Хіно Такао, Ю. Малахова, Йошіхіко Окабе). Ми ж завдячуємо колезі-японознавиці О. Сіліврі, що люб'язно надала нам можливість ознайомитися з копією вищезгаданого мікрофільму Словника, звідки ми й братимемо приклади транскрибованих слів для аналізу.

Характерною особливістю Словника була його лінгвокраїнознавча спрямованість: автори навіть планували «додати до нього першу спробу маленької енциклопедії з українознавства й українську граматику», перетворивши його на ілюстроване енциклопедичне видання, однак за браком коштів і часу були змушені обмежитися лише включенням «Коротенького нарису з українознавства» японською та близько 120 одиниць країнознавчої лексики (імен та прізвищ відомих історичних осіб і діячів української культури, географічних назв, найменувань українських політичних організацій та громадських установ, релігійних свят, багатьох безеквівалентних слів – українізмів і історизмів тощо) [2, с. 297; 5]. Окрім цього, в тексті посвяти Словника його автори написали: «Славної пам'яті всіх тих, що полягли в боротьбі за відродження Української Національної Незалежної Соборної Держави та живим наслідувачам цієї Великої Ідеї, присвячуємо свій маленький твір» [3, с. III].

З Передмови до Словника відомо, що «переклад українських слів на ніппонську мову виконаний Василем Одинцем, а вся робота по складанню словника: як-то: упорядкування українсько-російського тексту, українська транскрипція ніппонських слів, вступ – «Коротенький нарис з українознавства», транслітерація української абетки, а також вся робота по коректурі та виданню словника переведена Анатолем Діброва» [3, с. VI], що й дозволяє нам називати описаний підхід саме системою Діброви. Крім цього, їм удалося залучити до співпраці вісьмох японців, що працювали в різних установах Харбіна [2, с. 296]. Структурно словник було впорядковано за алфавітним принципом. Після українського слова у дужках автори подають російський відповідник, але суто «як порівняння для тих ніппонців, що володіють московською мовою» [2, с. 297], а не для використання росіянами, а відтак – японський в оригіналі і транскрибований засобами української мови варіант. Транскрипція, над якою працював А. Діброва, далася йому нелегко у зв'язку з браком відповідної освіти. Як пише у своїх спогадах

І. Світ, «на цю працю пішло три місяці, провів її А. Діброва з допомогою кількох японців. Зроблено понад 60 тисяч транслітерацій різних японських слів українською абеткою і то вперше в історії нашого словництва» [2, с. 296]. Дійсно, якщо врахувати, що підручник Ф. Пуценка спирався здебільшого на латиничний варіант Гепберна, то саме у Словнику можемо побачити фактично першу спробу відтворити такий значний масив японських слів засобами української абетки. При цьому, з огляду на складні умови написання словника, брак фахівців, ресурсів і часу, його автори цілком усвідомлювали недосконалість розробленої системи транскрипції. Так, А. Діброва в листі до І. Світа писав: «Можливо, виявляться деякі помилки в тій транслітерації» [2, с. 297]. І дійсно, як буде продемонстровано нижче, підході А. Діброви до транскрибування японських слів українською подекуди бракує системності.

Наприклад, звуки ряду ザ (і мори ぢ, づ) хаотично передаються то за допомогою /з/ (ガリチャ人 «гарічія-зін», 才祖父チャン «озіі-чан», 風 «казе», 氣付ク «кізуку»), то через комбінацію літер /дз/ (訊問スル «дзіммон-суру», 愚人 «гудзін», 上手 «дзюодзу», 間近ノ «мадзіка-но», 靴工場 «куцу-коодзюо», ナラズ者 «нарадзумоно»); натрапляємо на 子音文字 «сіін-модзі», але 文字 «мозі»; 全然 – «зен-зен» або «дзензен». Знак い у збігах голосних у межах ієрогліфічних основ відтворюється то за допомогою голосного /і/ (軍隊 «гунтай», 世紀 «сеікі», 時代 «дзідай», 永遠ノ «еіен-но», 裁縫 «саіхоо», 小貨幣 «сьюокахеі»), то – хоча й рідше – за допомогою «й» (堆積スル «тайсейкі-суру», 唯一 «юйіцу», 大学院ノ «дайгакуін-но»), однак на межі морфем всюди бачимо /і:/ 速イ «хаяі», 抜イタモノ «нуіта-моно», 子音文字 «сіін-модзі» 乏シイ «тобосіі», 白イ «сіроі», 病院 «бюоін». До речі, знаходимо також йотування /і/ на початку слова: ім'я /іде/ у Передмові відтворене як «Іде». У відтворенні японських шиплячих алофонів рядів サ і タ й відповідних дзвінких ザ і タ застосовуються українські літери на позначення то шиплячих, то свистячих приголосних – загалом завжди використовуються /сі, дзі/, але /чі/: 朝食 «чюосьюку», 塩 «сіо», ガリチャ人 «гарічія-зін», 私語 «сіго», 家畜 «качіку». Пом'якшена вимова цих шиплячих алофонів то відтворюється за допомогою /я, ю/ чи м'якого знаку (冗談 «дзюодан», 移住者 «ізіюся», 調和サセル «чюова-сасеру», 中傷スル «чюосьюо-суру»), то не відтворюється взагалі (蝶 «чоо», 調査 «чооса», 茶目 «чаме», 中世 «чуусеі»). Бракує системності й у правописі японських відмінкових часток (суфіксів), які є аглютинативними елементами, що приєдну-

ються до іменників: подекуди трапляється запис іменника і відмінкового форманта через дефіс (一敗ノ «іппаі-но», 丸顔ノ «маругао-но», 間近ノ «мадзіка-но»), подекуди – разом (地方ノ «чіхооно»). Та більшою мірою через дефіс записуються усі слова у словосполученнях: 更ニ速ク «сара-ні-хаяку», 車ノ連結棒 «курума-но-ренкецубоо», 柳ノ枝 «янагі-но-еда», ウクライナ古代ノ小貨幣 «укураіна-кодаі-но-сьюокахеі», 駄目ニスル «даме-ні-суру». Відтворення асиміляції японського назального ん також є хаотичним: 本間 «хомма», 訊問スル «дзіммон-суру», 散歩 «сампо», але 山脈 «санмяку», 三倍 «санбаі», 鉛筆 «енпіцу». Всі ці огріхи можемо пояснити комплексом несприятливих обставин, у яких вимушені були працювати А. Діброва й В. Одинець, а також браком української японознавчої школи, сформуватися якій так і не дала радянська влада. До речі, схожу асистемність у транскрипції японських назв спостерігаємо і в І. Світа, який допомагав А. Діброві й В. Одинцю в написанні Словника, й у праці якого трапляються транскрипції: *Гоніу, Шикоку, Кію-Сю, Хоккайдо, Рію-К'ю, шагунат, камікази, Хирохіто, Гірошіма, Мицутаке, Гундзі, Китагава, Симамура, Гірогіто* [2] тощо. На варіант «камікази» натрапляємо також в однойменній поемі С. Панаса, опублікованій у Нью-Йорку в 1955 р., де автор використовує цілий спектр відмінків цього слова: «літунів-каміказів», «японські камікази», «мова йде про... каміказе», «будь славним каміказом», «шестю смертями каміказ» [6].

Якщо ж говорити про загальні принципи транскрипції, що їх дотримувалися автори Словника, то А. Діброва подекуди використовує дефіс, щоби, за словами Ю. Малахової [7, с. 26], вказати на окрему вимову наступного звука, тобто невелику паузу (建築家 «кенчіку-ка», 学究的 «гаккю-текі-но»). Однак, на нашу думку, дефіс скоріше був покликаний виражати морфемну структуру слів, зокрема, відокремлює суфікси, як-от 家 /ка/ чи 的 /текі/, а також закінчення напівпредикативних прикметників (速力ナ «суміяка-на», 迅速ナ «дзінсоку-на»). Чітко прослідковуємо використання забороненої на теренах УРСР літери «г» для приголосних ряду ガ (学究的 «гаккю-текі», 私語 «сіго», 柳 «янагі», ガサガサ鳴ル «гасагаса-нару», 稍々馬鹿ゲタ «яя-бакагета») та використання літери «х» для приголосних ряду ハ відповідно (秘密 «хіміцу», 早イコト «хаяі-кото», 光ル «хікару», 裁縫 «саіхоо», 紐 «хімо», 悲哀 «хіаі»). Редукція японських голосних звуків в українській транскрипції не передається (少シ «сукосі», 退屈 «таікуцу», 如何デスカ «ікага-десука»), а в позиції після ん перед голосними стоїть апостроф

(ノ範囲外ニ «но-хан'ігаі-ні», 遷延セシメル «сен'ен-сесімеру», 単位 «тан'і», 全権委員 «дзенкен'іін», 派遣員 «хакен'ін», 塵埃 «дзін'аі», 暗雲 «ан'ун»). Довгі приголосні відтворюються двома українськими приголосними відповідно: 女 «онна», 結婚 «кеккон», 学校 «гаккоо», 悪漢 «аккан», 尾 «сіппо»; сюди віднесемо і слово з самої назви словника: «ніппонський». До речі, таку саму форму («Ніппон», «ніппонський», а не «Японія», «японський») використовували і в Харбінській періодиці, зокрема, у журналі «Далекий Схід» (1938) [8, с. 231–237].

Довгі японські голосні також здебільшого відтворюються двома українськими голосними відповідно (大馬鹿 «ообака», 蝶 «чоо», 冗談 «дзьоодан», 号泣スル «гоокюу-суру», 連結棒 «ренкецубоо», 靴工場 «куцу-коодзьоо», 小貨幣 «сьоокахеі», フーフー «фууфуу», オ祖父チャン «озіі-чан», 中傷スル «чюусьоо-суру», 小サナ «чііса-на»), хоча і тут трапляються винятки: так, довгий /e/ передається як збіг голосних /ei/ (先生 «сенсеі», 計算スル «кеісан-суру»); у слові 学究的 «гаккю-текі» відтворено лише подвоєння приголосних, а не подовження голосних; у слові 専門学校 «сенмон-гаккоу» довгий японський звук /o/ відтворений не двома українськими /o/, а комбінацією «оу», хоча в іншій словниковій статті натрапляємо на 学校 «гаккоо»; у слові コーヒー довгота передана частково як «коохі», «коохі-но»; в ономапопях довгота то передається (フーフー言ッテ怒ル «фууфуу-ютте-окору», ホーホー、グーグー等ト鳴ク «хоохоо-гуугуу надо то наку»), то ігнорується (猫ガニャーニャー鳴ク «неко-га-ня-ня-наку»). Також це помітно у наведеному в Передмові переліку імен людей, що брали участь у підготовці Словника: так, знаходимо «Ясуда Сабуро» і «Косіма Кендзіро» без подовження /o/ в кінці імен, яке присутнє в оригіналі, але в «Масуда Сейдзо» та «Оокосі Хідео» довгота /o/ відтворена. Нагромадження більше ніж двох ідентичних літер А. Діброва розмежовує дефісом: 饗応 «кьоо-оо».

Знаходимо цікавими фрази 冗談ヲ言ウ人 «дзьоодан-о юу-хіто», 礼を言ウ «реі-о-юу», モグモグ言ウ人 «могу-могу-юу-хіто», 馬鹿ヲ言ウナ «бака-о-юуна» тощо, зокрема, транскрипцію «юу», яка відповідає слову 言ウ (говорити), що абеткою записується як いう /iu/. Такий не часто вживаний сучасними японознавцями варіант, на нашу думку, фонетично є найбільш точним, оскільки відображає як йотування на початку слова, що виникло еволюційно, так і довготу голосного звука. Крім того, застосування двох окремих літер, на відміну від діакритичних

позначок, що застосовуються у сучасних системах транскрипції (/iō/ чи /iu:/), дозволяє передати й морфологічну структуру слова, де /ю/ – корінь, а /у/ – закінчення [9, с. 65–66].

Отже, на тлі більш-менш вироблених стандартів транскрипції у Словнику наявна ціла низка неузгоджених асистемних підходів, що, безперечно, ускладнює зведення принципів транскрибування А. Діброва у систему. Зазначимо при цьому, що спроба Ю. Малахової [7] унаочнити систему транскрипції А. Діброва явно є невдалою, оскільки в основному тексті статті дослідниці наводить приклади зі Словника 蝶 «чоо», 真一 «Шін'ічі» тощо, де японські шиплячі алофони відтворені українськими шиплячими, а в таблиці за назвою «Система транслітерації для української мови за Анатолієм Дібровою та Василем Одинцем» вже чомусь фігурують комбінації «тьо», «сі», «ті» на позначення цих самих японських шиплячих алофонів [7, с. 27], а це чітко суперечить наведеним прикладам із самого Словника. У зв'язку з цим уважаємо, що нам варто здійснити власну спробу систематизувати підхід А. Діброва, при цьому відобразивши і проблемні хаотичні моменти. Разом із тим залишається відкритим питання використаних автором сполучень «сі, дзі» при передачі українською мовою мор し та じ: на нашу думку, важко визначити, чи тут мала певний вплив російська мова і досвід роботи авторів (як Діброва й Одинця, так і японців, що їм допомагали) з російськими джерелами, чи подекуди був застосований фонематичний підхід до транскрибування. Крім того, на думку дослідниці О. Сіліври, мало вплив те, що вочевидь автори знали китайську мову краще за японську і могли послуговуватися досвідом транскрибування з китайської при роботі з ЯУПТ. Однак, не можемо не врахувати і прозорий підхід А. Діброва до зворотної українсько-японської транслітерації, яку знаходимо у додатку «До Українсько-Ніппонського Словника» за назвою «Українська абетка / ウクライナ文字» [3, с. XII]. А. Діброва наводить таблицю, де підібрав японський відповідник до кожної української літери, що ми представимо у Таблиці 1 в порядку, що його запропонував автор; переклад японських назв наводимо наш. Не зважаючи на використані у словникових статтях сполучення «сі, дзі», для позначення української літери «ш» автор наводить саме мору し, а для «ж» – мору じ, тоді як для літери «с» подано окрему мору す, а для «з» – мору ず. Сюди ж додамо і мору ち на позначення українського «ч». Окрім шиплячих зауважимо і диференціацію «х» – は та «г» – ぐ, хоча при

цьому морю < > відтворюються дві літери: як «г», так і «ґ».

На додачу детальніше розглянемо й особливості ЯУПТ у роботі І. Світа «Українсько-японські взаємини 1903–1945» [2, с. 5–359], який допомагав А. Діброві й В. Одинцю в укладанні Словника. Як уже було згадано вище, приклади, наведені Світом, є досить асистемними, однак серед них можемо відмітити такі цікаві пари, як-от «Фудзі-яма або Фуджі-яма» [2, с. 7] – по всьому тексту наявні слова, що були відтворені кількома способами. Не зважаючи на велику кількість слів, транскрибованих вочевидь шляхом посередництва російської системи (як-от «Сібата») (вірогідно, завдяки різноманітності цитованих джерел), у багатьох прикладах також застосовані і суто українські сполучення «ші», «чі», «джі» («Кагошіма», «Цушіма» [у покажчику – «Цусіма»], «Того Шігенорі», «Бушідо», «росяго шімбункіша», «Ошіма», «з п. Кавашімою», «Йошію», «Мусаші», «Шінто» [але «шинтоїстського»]; «святкування «О-Мікоші»», «на Гірошіму» [у покажчику також – «Хірошіма»]; «Харбін-нічі-нічі», «Тераучі», «Чічібу», «Хигучі», «Онауці», «Ямагучі», «Осака Майнічі»; «Іваджіма», «Моджі», «Сайоджі», «Катсуджі Фусе») або ж українізовані «си», «ши», «чи» («Симоносекі» [у покажчику також – «Шимоносекі»], «Симамото», «Симамура», «Симамурою», «Хасимото», «Косиро Касивага», «Сигео», «Шикоку» [у покажчику – «Шікоку»], «з Іошімою», «Тачибана»

[у покажчику також – «Тачібана»]), абовзагалі будь-які сполучення з українським /и/ («Мицутаке», «Китагава», «Ниссо-Цусин», «Хигучі»).

Пояснення цьому знаходимо у післяслові «У справі цього видання», де І. Світ зазначає: «Транслітерація японських назв, деяких термінів та особових імен узгіднена із загальноприйнятою в американських та англомовних працях системою і співзвучна з Українсько-Ніппонським словником, що був виданий у Харбіні 1944 року. [...] Основи для української транслітерації японських назв і термінів опрацьовані авторами названого словника, редакція якого мала в своєму складі визначних авторитетів. В початках праці над словником брав участь наш відомий японознавець Степан Левинський. [...] В нашій праці ми трималися цих норм транслітерації, але свідомі того, що в цій книзі трапилися помилки» [2, с. 358–359].

На нашу думку, можна вважати, що І. Світ свідомо підійшов до транскрибування якщо не усіх, то принаймні значної частини термінів, оскільки іноді наводить і власні міркування щодо цього: «Перший термін («малороси») звучить у нашій транскрипції – «чі-росія-гіто» (або «зін»), а другий (великороси) – «о-росія-гіто» (або «зін») [2, с. 317]; чи розповідає бувальщину, коментуючи японську, яку чув: «Нагло він повернувся і, побачивши мене, різко сказав Танаці: «Викиньте геть його «росяго шімбункіша» з кімнати! Я запротестував, заявивши, що я не є жодним «росяго» (себто москалем)» [2, с. 109].

Таблиця 1

Українсько-японська транслітерація А. Діброви

№	[Укр.] друкovanі літери	[Запис] вимови		№	[Укр.] друкovanі літери	[Запис] вимови	
		япон. знаками	латин. абеткою			япон. знаками	латин. абеткою
1	А а	ア	a	18	Н н	ン	n
2	Б б	ブ	b	19	О о	オ	o
3	В в	ヴ	v	20	П п	プ (?)	p
4	Г г	グ	h	21	Р р	ル	r
5	Ґ ґ	グ	g	22	С с	ス	s
6	Д д	ド	d	23	Т т	トウー	t
7	Е е	エ	e	24	У у	ウ	ou
8	Є є	イエー	ye	25	Ф ф	フ	f
9	Ж ж	ジ	j	26	Х х	ハ	kh
10	З з	ズ	z	27	Ц ц	ツ	ts
11	И и	ウイー	ooui	28	Ч ч	チ	ch
12	І і	イ	i	29	Ш ш	シ	sh
13	Ї ї	イー	i	30	Щ щ	スチ	shch
14	Й й	напів-голосний * イ	yi	31	Ю ю	ユ	yu
15	К к	ク	k	32	Я я	ヤ	ya
16	Л л	リ	l	33	Ь	м'який знак	
17	М м	ム	m	34	'	апостроф	

На рівні з, вірогідно, калькованим з російської чи латинської систем сполученням «тсу», що критикував і Ф. Пущенко («Сатсума», «Морікатсу», «Татсукі» тощо), Світ наводить і безліч слів із «цу»: «Цушіма», «Мицутаке», «Мацусіма», «Комацубара», «Ниссо-Цусин», «Мантецу», «Мацуда» тощо. Помітне і використання літери «г» у передачі приголосних ряду ㄱ (адже автор жив і працював поза межами СРСР, де цю літеру репресували): бачимо як «шогунат», «Китагава», «Сугіхара», «Касивага», «Янагіта», «Хагасакі», «Інагакі», «Накагавою», «Акагі», так і «Кагошіма», «Того Шігенорі», «Канагава», «росяго», «Гаймушо», «Ітагакі»; як «Токугава», «Нагасакі» й «Нагоя», так і «Токугава», «Нагасакі» й «Нагоя». Крім того, приголосний /x/ ряду ㄴ передається літерою «х» («Хасимото», «Хигучі»), однак подекуди літера «г» також застосована: «Гоншу», «Нігон», «Гіротта», «Гаясі», «Йокогаму», «Гіранума», «Гіратаке» [у покажчику – «Хіратаке»], «на Гірошіму» [у покажчику також – «Хірошіма»] тощо. Таким чином натрапляємо на ім'я одного з японських імператорів у варіантах: «Хірохіто», «Хирохіто» чи «Гірогіто». Дослідник коментує цю особливість так: «Як на аномалію треба вказати на заборону вживати в Україні літеру «г» в сучасних виданнях українською мовою і тому немає можливості в транслітерації японських слів вказувати різницю між «г» та «т», що часто приводить до заміни «г» на «х», всупереч нормам японської мови» [2, с. 358]. Це пояснює плутанину у застосуванні літер на позначення приголосних ряду ㄱ, однак припускаємо, що на ідею щодо передачі приголосних ряду ㄴ саме через «г» міг, серед іншого, вплинути й досвід життя автора в англійських країнах та проєкція на японську мову норм, що застосовуються при транскрипції з англійської мови.

Примітно, що приголосний ряду ㄱ всередині слів часто переданий як «з», що більш точно відповідає оригінальній вимові: окрім «Мейдзі», «Ходзукі Одзані» чи «Сейдзоо» натрапляємо також на варіанти «Сузукі», «Озава», «Міязакі», «Кавазакі», «Дензоо», «Фузівара» [але також – «Фуджівара»] тощо. Також цікавими є приклади зі зменшеними йотованими голосними в оригіналі, де /~yo/ часто замінене на «іо» (як і в «Токіо» чи «Кіото»): «даймію», «Ріоюн», «в поезіях Маніошу» або просто тверде /o/: «шогунат», «Тоджо», «Гаймушо», «Кейджо», «Хейджо». На с. 5 одразу бачимо такий запис у порівнянні (і

навіть присутній варіант з апострофом): «Кію-Сю або Кію-Сію (Кію-шу)»; «Рію-К'ю» (Рію-Кію)». Також помітне використання комбінації «ша» на позначення мори しゃ («шімбункіша») чи навіть «сію» на позначення мори しゆ («Бунгей Сіюндзюу (Bungei Shunjū)»). Довготу голосних І. Світ передає вибірково, і якщо передає, то подібно до того, як це робить А. Діброва, – подвоєнням відповідних літер чи додаванням якісно близьких звуків: «японця Коосая Тачибана», «ген. Оої», «Сейдзоо», «Бунгей Сіюндзюу». Відтворює також і подвоєння приголосних, як в «Даї Ніппон», «Хоккайдо» [але у покажчику – «Хокайдо»], «Ниссо-Цусин» чи «сеппуку», але у післяслов'і знаходимо: «Сапоро університет». Редукцію голосних не передає, як в «Оцука», «Акікуса», «Фукуї», «Йосуке», «Фукуоки», «Кейсуке» тощо.

Наостанок звернемо увагу на збіги голосних з /i/ (як на межах морфем, так і у межах ієрогліфічних основ), серед яких можливо знайти як відтворення без йотування («і»), як в «Коісо», так і з йотуванням («ї»), як в «Даї Ніппон», «Йонаї», «Фукуї», «Фукуем». Однак здебільшого у межах он-них читань Світ використовує сполучення «ай, ей»: «даймію», «Айзава», «Гаймушо», «Майнічі»; «Мейдзі», «Хейджо», «Кейсуке», «Сейдзоо», «Ейджі». Сполучення /ie/ у Світа йотування (/ie/) не набуває: «Хоріе», «Каніе».

Отже, у підходах А. Діброви й І. Світа спостерігаємо деяку хаотичність, викликану, вочевидь, історичним фактором і досвідом роботи авторів з іншими мовами, та водночас констатуємо й деякі відмінності від прийнятої на той час радянської системи, що й не дивно з огляду на незаангажованість японістів діаспори, а випадку І. Світа – явну з нею незгоду, описану на сторінках його праць. Кількість прикладів на сторінках Словника дозволяє нам майже повністю сформулювати цілу систему транскрипції, яку наводимо у порівняльних Таблицях 2–3 як систему Діброви. Там само для порівняння наводимо також хаотичну систему Світа, яку ми можемо виокремити з його праці (1972), що дає змогу краще візуалізувати підходи науковців Зеленого Клину до запису японських слів засобами української мови. У квадратних дужках ми навели буквосполучення, які не знайшли на практиці, однак, вірогідно, вони також могли бути використані, зважаючи на вже наявні у прикладах. Жирним шрифтом виділені буквосполучення, які суттєво вирізняються.

**Порівняння українських систем транскрипції японської мови (Зелений Клин):
передавання окремих символів**

Ряди	Діброва (1944)	Світ (1972)
ア	а, і, у, е, о	а, і, у, е, о
カ, キヤ	ка, кі, ку, ке, ко; кя, кю, кьо	ка, кі / ки , ку, ке, ко; [кя], кію / к'ю , [кьо / кію]
ガ, ギヤ	га, гі, гу, ге, го; гя, гю, гьо	га, гі [гу], ге, го; [гя, гю / гію, гьо / гію] <i>також га, гі, гу, ге, го</i>
サ, シヤ	са, сі (у таблиці ш), су, се, со; ся, сю, сьо	са, ши / ши / сі / си , су, се, со; ша / ся, шу / сю / сію / сіюу, шо
ザ, ジヤ	за / дза, зі / дзі (у таблиці ж), зу / дзу, зе / дзе, зо / дзо; дзя, зю / дзю, зьо / дзьо	за / дза, джі / дзі / зі , зу / дзу, [зе / дзе], зо / дзо; [джа / дзя], дзю / жу, джо
タ, チヤ	та, ті, ту, те, то; чя / ча , чю / чу / чью , чьо / чо	та, ті / чи , ту / тсу , те, то; [чя, чю / чію, чо]
ダ	да, зі / дзі , зу / дзу, де, до	да, [джі / дзі / зі, зу / дзу], де, до
ナ, ニヤ	на, ні, ну, не, но; ня, ню, ньо	на, ні / ни , ну, [не], но; [ня, ню / нію, ньо / нію]
ハ, ヒヤ	ха, хі, фу, хе, хо; хя, [хю], хьо	ха, хі / хи , фу, хе, хо; [хя, хю / хію, хьо / хію] <i>також: га, гі, фу, [ге], го</i>
バ, ビヤ	ба, бі, бу, бе, бо; [бя, бю], бьо	ба, [бі], бу, бе, [бо]; [бя, бю / бію, бьо / бію]
パ, ピヤ	па, пі, пу, пе, по; [пя, пю, пьо]	па, [пі], пу, [пе], по; [пя, пю / пію, пьо / пію]
マ, ミヤ	ма, мі, му, ме, мо; мя, [мю], мьо	ма, мі / ми , му, ме, мо; [мя, мю / мію], мію
ヤ	я, ю, йо / ~ьо	я / ~а, ю / ~у / ~ю, йо / [ьо] / ~іо / ~о
ラ, リヤ	ра, рі, ру, ре, ро; ря, рю, рьо	ра, рі, ру, [ре], ро; [ря], рію, ріо
ワ	ва, о	ва, [о]
ん	н	н

Таблиця 3

Порівняння українських систем транскрипції японської мови (Зелений Клин): інші особливості

	Діброва (1944)	Світ (1972)
Довгота голосних (окрім /ei/)	здебільшого подвоєння відповідної літери; іноді не передається; /oo/ як «oo», іноді як «ou»	подвоєння відповідної літери; довге /ю/ як «юу»; іноді не передається
Редукція голосних	не передається	
Збіги голосних з /i/ в одній ієрогліфічній основі (псевдодифтонги)	ai (саі.хoo) / ай (дай.гаку), ei (сен.сеі), юй (юй.іцу)	ай (дай.міo) / аї (даї, йo.наї), ей (кей.джo)
Збіги голосних з /i/ на стику ієрогліфічних основ чи морфем	ai (ака.і), ii (сі.ін), ui (дай.гаку.ін, ну.іта), oi (бьоо.ін)	oi (ко.ісо), уї (фуку.ї)
Інші збіги голосних	слово 言う: «юу»	/іe/ як «іe»
Подвоєння приголосних	подвоєння відповідної літери	подвоєння відповідної літери; іноді не передається
ん перед голосними	апостроф між ん і наступним голосним	<i>невідомо, можливо використовується прокладка звуком /i/ (まんようしゅ → Маніюшу)</i>
ん перед /б, п, м/	н, м	м
Дефіси	між частинами складного слова; між іменниками і граматичними частками (<i>не завжди</i>); між прикметниками і закінченнями	між частинами складного слова; між іменниками і гоноративними префіксами (o-мікоші)
Відмінювання	<i>невідомо</i>	застосовується

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Проаналізувавши підходи до УЯПТ у працях А. Діброви й В. Одинця та І. Світа, а також порівнявши їх із раніше розробленою системою транскрипції Ф. Пуценка, яку ми розглянули у першій статті циклу, відзначаємо деяку спільність підходів, зокрема, щодо відтворення «проблемних» японських алофонів рядів さ/ざ і た/た/ українськими шиплячими сполученнями «ш»/«сш»/«ші», «ч»/«чі», «ц»/«цу» і «ж, дж»/«жі, джі», які А. Діброва та І. Світ застосовують на ряду з калькованими чи фонематич-

ними комбінаціями. Такий підхід, який точніше відтворює особливості оригінальної вимови, був перейнятий і сучасними системами ЯУПТ (2011, 2012, 2024). Ці українські традиційні системи транскрибування японських слів мають небагато спільного з російською системою Є. Поліванова чи системою І. Бондаренка (1999), що була створена на основі першої. У зв'язку з цим закликаємо вітчизняних японістів до конструктивної наукової дискусії з метою затвердження єдиної системи ЯУПТ, яка би спиралася на справжню українську традицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко І. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту. *Записки з українського мовознавства*. 1999. № 7. С. 77-88.
2. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903-1945. Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1972. 371 с.
3. Діброва А., Одинець В. Українсько-ніппонський словник. Харбін, 1944. 267 с.
4. 岡部 芳彦. ハルビンにおけるウクライナ人の日本研究. - 『遠東雑誌』と『ウクライナ・日本語辞典』-. *Kobe Gakuin University. Working Paper Series*. 2021. № 31. С. 1-21.
5. Бондаренко І., Хіно Такао. Перший українсько-японський словник. «*Мовознавство*», 1994, № 2-3. С. 20-29.
6. Панас С. Камікази: поема. Нью-Йорк, 1955. 112 с.
7. Малахова Ю. Структура словникових статей першого українсько-японського словника Анатолія Діброви та Василя Одинця. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. 2014. № 1(20). С. 25-28.
8. Далекий Схід / відп. ред. Ю. Рой. Харбін: Українська національна колонія в Маньчжу-Ді-Го, 1938. Ч. 15.
9. Дементьева Т. Особливості передачі японських напівголосних звуків українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 64. С. 64-70.